

PRACE GEOGRAFICZNE, zeszyt 142

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Kraków 2015, 89–103

doi: 10.4467/20833113PG.15.020.4460

PARTYCYPACJA OBYWATELSKA W PROCESIE REWITALIZACJI NA PRZYKŁADZIE PLANOWANIA ZINTEGROWANEGO PROGRAMU REWITALIZACJI OSIEDLA NIKISZOWIEC W KATOWICACH

Agnieszka Pudętko

Community participation in the urban revitalization process: the case of the Integrated Revitalization Program of the Nikiszowiec public housing project in Katowice

Abstract: The aim of the paper is an analysis of the planning process of the Integrated Revitalization Program for the Nikiszowiec public housing project in Katowice. The article is based on desk research (data provided by the Katowice Municipal Office, work reports for the project), interview with an expert responsible for the consultation and the final shape of the project – Dagmara Mliczyńska-Hajda, as well as on surveys conducted among organizations working for the citizens of Nikiszowiec. The paper presents the history of the Nikiszowiec housing project and the current crisis area. Discussed is the process of planning and designing a revitalization project by an expert. It has been shown that social participation is needed for successful revitalization and the analyzed example can be considered as a model case study.

Keywords: community participation, revitalization, Nikiszowiec public housing project, Katowice, Poland

Zarys treści: Artykuł dotyczy zagadnienia roli partycypacji obywatelskiej w procesie rewitalizacji na przykładzie Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Osiedla Nikiszowiec w Katowicach. Dokonano w nim analizy danych zastanych typu *desk research* (dokumenty udostępnione

przez Urząd Miasta w Katowicach, sprawozdania z prac nad projektem), wywiadu z ekspertką odpowiedzialną za konsultację i ostateczny kształt projektu – Dagmarą Mliczyńską-Hajdą, oraz wyników ankiet przeprowadzonych wśród organizacji działających na rzecz społeczności Nikiszowca. W pracy przedstawiono w zarysie historię osiedla patronackiego, wskazano na obszary problemowe występujące obecnie na tym terenie. Omówiono przebieg procesu planowania rewitalizacji, w którym brali udział mieszkańcy dzielnicy. Ukazano także ostateczny kształt projektu zaproponowanego przez eksperta. W artykule wykazano, że partycypacja społeczna stanowi podstawę udanego procesu rewitalizacji, a analizowany przykład można uznać za rozwiązanie modelowe.

Słowa kluczowe: partycypacja obywatelska, rewitalizacja terenów miejskich, osiedle Nikiszowiec, Katowice, Polska

Wstęp

Obserwowany w XX w. upadek wielu gałęzi przemysłu, migracja zamożniejszych mieszkańców na przedmieścia, problemy z zagospodarowaniem przestrzeni powojenskich i pokolejowych spowodowały, że decydenci zaczęli dostrzegać potrzebę rewitalizacji tych obszarów. Jak pisze Skalski (2004), *obecnie jest pożądanym rozwojem miasta do wnętrza* polegający na odnowie zasobu mieszkaniowego i nadaniu nowych funkcji terenom, które dotychczasowe funkcje utraciły na skutek upadku niektórych gałęzi gospodarki. W procesie rewitalizacji należy kierować się zasadą zrównoważonego rozwoju, która powinna być wyznacznikiem dla współczesnych społeczeństw. Społeczności powinny więc traktować przestrzeń, którą dysponują, nie tylko jako dobro własne, ale także należące do przyszłych pokoleń.

Rewitalizację, za Ziobrowskim (2010), można zdefiniować jako: (...) *skoordynowany proces prowadzony wspólnie przez władzę samorządową, społeczność lokalną i innych uczestników, będący elementem polityki rozwoju i mający na celu przeciwdziałanie degradacji przestrzeni zurbanizowanej i zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju miast i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania oraz ochronę dziedzictwa narodowego, z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju* (Ziobrowski 2010).

Działanie takie jest prowadzone przez jednego operatora, którym może być wydzielona komórka administracji lokalnej lub specjalnie w tym celu powołana instytucja. Ważne, żeby planowanie odbywało się przy udziale różnych grup interesariuszy, zarówno przedstawicieli władz, mieszkańców, lokalnych przedsiębiorców i organizacji pozarządowych, jak i wszystkich tych, którzy w jakikolwiek sposób będą korzystać z odnowionej przestrzeni.

Teren poddany rewitalizacji powinien być ściśle określony już we wstępnej fazie projektu, a jego wybór musi być umotywowany występującymi na tym obszarze dysfunkcjami, takimi jak: niski poziom wykształcenia mieszkańców, znaczna liczba

popelnianych wykroczeń, duży odsetek osób korzystających z pomocy opieki społecznej itp. Rewitalizacja, aby była prawidłowo przeprowadzona, musi skupiać się na wielu kwestiach. Nie wystarczy bowiem odnowa samych budynków, konieczna jest także praca z lokalną społecznością. Bez ich zaangażowania planowany proces nie da oczekiwanych długotrwałych rezultatów, ponieważ mieszkańcy będą czuli, że zmiany zostały wprowadzone bez ich wiedzy i nie są ich udziałem. Przestrzeń przestanie być ich „własnością”, więc nie będą mieli podstaw do tego, by o nią wspólnie dbać. Z tego względu jednym z niezwykle istotnych elementów każdego procesu rewitalizacji powinna być partycypacja społeczna. W niniejszym artykule zostanie ona przedstawiona na podstawie planowania Zintegrowanego Programu Rewitalizacji osiedla Nikiszowiec w Katowicach.

W artykule omówiono konkluzje wywiadu z autorką Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca – Dagmarą Mliczyńską-Hajdą, oraz przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w okresie od 27 marca do 11 kwietnia 2013 r. wśród 5 organizacji działających na rzecz lokalnej społeczności (ankietę skierowano do 10 organizacji). Wykorzystano także raporty przygotowane przez Małgorzatę Perchuć, Dagmarę Mliczyńską-Hajdę oraz Urząd Miasta Katowice. Planowanie Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca jest często uznawane za modelowy przykład partycypacji obywatelskiej w przygotowaniu procesu rewitalizacji (*Partycypacja obywatelska*, www.partycypacjaobywatelska.pl – 19.01.2013). Prace nad programem odbywały się w latach 2010–2011, wypracowane rozwiązania jak dotąd nie zostały jednak wdrożone.

Partycypacja społeczna w procesie rewitalizacji

Partycypacja, według Prawelskiej-Skrzypek (1996), jest (...) *procesem dobrowolnej wymiany pomiędzy pewną organizacją, przekazującą odpowiednim osobom uprawnienia lub władzę, a tymi osobami, które w zamian za to przejawiają określony stopień mobilizacji sił i środków na rzecz tej organizacji*. Definicja ta w szczególności sposób akcentuje fakt, że ten proces jest wymianą dwustronną – organizacja (najczęściej publiczna) przekazuje odpowiedzialność decyzyjną, a w zamian oczekuje zaangażowania od interesariuszy, którzy mają realny wpływ na podejmowane działania. Partycypacji nie można traktować jedynie jako zapytania o opinie, którego wyniki mogą zostać wdrożone. W momencie konsultacji szczególnie nacisk należy położyć na realność składanych obietnic. Sadura (2012) twierdzi wręcz, że: (...) *procesy pseudopartycypacyjne, których efekt stanowi manipulowanie obywateli lub wzbudzenie w nich nadziei i pozostawienie bez wsparcia i narzędzi pozwalających kontynuować dzieło rozpoczęte przez partycypacyjny desant z odległej aglomeracji, prowadzą do erozji lokalnego kapitału społecznego* (Sadura 2012).

Taka rewitalizacja może się okazać procesem odwrotnym do zakładanego – zamiast integracji lokalnej społeczności i jej aktywizacji mieszkańcy zostaną całkowicie zniechęceni do działania, a jedyne, co pozostanie po jego zakończeniu, to odnowione fasady budynków, które w szybkim tempie ulegną ponownej dewastacji.

Partycypacja, rozumiana jako szeroko pojęte procesy demokratyzacji, istnieje w trzech formach:

- obywatelskiej (publicznej, wertykalnej) – czyli udział jednostek w aktywności instytucji władzy publicznej i organizacji sektora publicznego przez: aktywność publiczną (wywarcie wpływu przez lokalną społeczność na decydentów i wyborców); angażowanie obywateli (działania inicjowane przez władzę publiczną, mające na celu doskonalenie procesu decyzyjnego; najczęstszą formą są konsultacje społeczne); partycypacja wyborcza (działania niezbędne do mianowania kandydatów i wybrania spośród nich reprezentantów do sprawowania władzy);
- społeczna (wspólnotowa, horyzontalna) – angażowanie się lokalnej społeczności w działania organizacji, które funkcjonują w ich miejscu zamieszkania;
- obligatoryjna – prawnie usankcjonowana jako obowiązkowa (np. płacenie podatków) (Kaźmierczak 2011).

Najczęściej proces partycypacji jest utożsamiany z partycypacją społeczną i sprowadzany do wymiaru konsultacji społecznych, czyli opiniowana przez obywateli propozycji przedstawionych przez władze publiczne. Konsultacje nie są przekazaniem władzy obywatelom. To coś więcej niż informowanie, ale mniej niż partnerstwo (Arnstein 2012). Niemniej jednak coraz częściej podnoszone są kwestie związane z oddaniem realnej władzy mieszkańcom i tworzeniem tzw. budżetów partycypacyjnych, w ramach których lokalna społeczność ma możliwość decydowania, na co zostaną przeznaczone pieniądze pochodzące z ich podatków. Warto dodać, że proces konsultacji nie zawsze ogranicza się do opiniowania. Interesariusze mają możliwość zgłaszania własnych propozycji, które po akceptacji zostaną włączone do projektowanego programu. W takim typie planowania (nazywanym czasem ekspercko-uspołecznionym) ostateczny głos zawsze jednak należy do inicjatorów procesu, czyli przedstawicieli władzy lokalnej.

Partycypacja społeczna w procesie rewitalizacji pozwala władzom prawidłowo zdefiniować obszary problemowe (kryzysowe) przez zasięgnięcie opinii u przedstawicieli lokalnej społeczności, która najlepiej zna problemy miejsca zamieszkania. Proces planowania rewitalizacji przeprowadzony metodą uspołecznioną pozwala także na wykreowanie wielu nowych rozwiązań, których eksperci nie byłiby w stanie wskazać. Mobilizuje ponadto twórczy potencjał mieszkańców, zachęca ich do aktywności, a przy właściwie przeprowadzonym procesie rewitalizacji oraz implementacji proponowanych rozwiązań daje im poczucie, że mogą realnie wpływać na otaczającą ich rzeczywistość. Za sprawą aktywizacji lokalnej społeczności na etapie planowania przestrzeni wytycza się także drogę ku rewitalizacji społecznej obszaru.

Nikiszowiec – „najpiękniejsze osiedle patronackie”

Początek XX w. był czasem szybko rozwijającego się przemysłu na Górnym Śląsku. Coraz większe zapotrzebowanie na węgiel skutkowało niedoborem pracowników. Trudno było o doświadczonych górników, dlatego kopalnie werbowały robotników, oferując im nie tylko pracę, ale także miejsce zamieszkania. W związku z rozwojem kopalni „Giesche” jej ówczesny zarządca, Anton Uthemann, wydał postanowienie o budowie nowych mieszkań dla pracowników. Najpierw powstał Giszowiec – charakteryzujący się dużą ilością zieleni, zwany często „osiedlem ogrodem”. Gdy to miejsce okazało się niewystarczające w stosunku do potrzeb kopalni, wybudowano Nikiszowiec, który w przeciwieństwie do wcześniejszego osiedla składał się nie z wielorodzinnych domków, ale ze zwartych bloków wyłożonych cegłą licówką (Szejnert 2007).

Zadanie zaprojektowania osiedla przydzielono tym samym architektom, którzy wcześniej stworzyli Giszowiec – Emilowi i Georgowi Zillmannom z Charlottenburga koło Berlina. Na powierzchni 20 ha znalazły się mieszkania dla 5 tys. robotników i urzędników. Osiedle podzielono na 9 zwartych kwartałów, wewnątrz których znajdowały się chlewiki i „piekarnioki”, czyli miejsca do wypieku chleba. Drugi kwartał pozostawał otwarty, gdzie głównie były skupione budynki użyteczności publicznej, takie jak poczta, łaźnia, magiel, karczma i sklepy. Budowa całego założenia trwała od 1911 do 1919 r. (Tofiliska 2008). Mieszkania dla robotników miały powierzchnię nieco ponad 50 m² i składały się najczęściej z dwóch pokoi, kuchni oraz wspólnej toalety dla dwóch rodzin. Mieszkania, jakimi dysponowali urzędnicy, były prawie dwukrotnie większe i obejmowały cztery pokoje, kuchnię i łazienkę. Poza terenem osiedla znajdował się barak zakaźny, ochronka dla dzieci i oczyszczalnia ścieków. Całość od początku była zelektryfikowana i skanalizowana, a ochroną przeciwpożarową zajmowała się zawodowa straż pożarna kopalni. Koszty utrzymania dróg, szkół oraz policji pokrywał właściciel terenu i nie mógł obciążyć mieszkańców podatkami z tego tytułu. Od 1909 r., do końca lat 70. XX w., przez teren osiedla przejeżdżała prywatna i bezpłatna kolejka wąskotorowa, którą zwano Balkanem (Matuszek 2008). Z powodu wybuchu I wojny światowej dopiero w 1927 r. na terenie osiedla wzniesiono świątynię – kościół rzymskokatolicki pw. św. Anny, którego projektu podjęli się również Zillmannowie (Tofiliska 2008).

Nikiszowiec, w przeciwieństwie do Giszowca, do dziś zachował się w zasadzie w niezmienionym stanie. W 1978 r. obszar ten wpisano do wojewódzkiego rejestru zabytków, a w 2011 r. Prezydent RP Bronisław Komorowski uznał go za Pomnik Historii. Obecnie czynione są starania zmierzające do wpisania osiedla na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, znajduje się ono także na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego (www.nikiszowiec.pl – 21.02.2013). Za sprawą swej malowniczości „Nikisz”, bo tak mówią o nim mieszkańcy, stał się scenerią

wielu filmów – między innymi „Soli ziemi czarnej” i „Perły w koronie” w reżyserii Kazimierza Kutza, a także „Angelusa” nakręconego przez Lecha Majewskiego, filmu prezentującego życie i twórczość Grupy Janowskiej, czyli Koła Malarzy Nieprofesjonalnych, które funkcjonowało w nikiszowieckim domu kultury.

Obecnie obszar Nikiszowca jest zamieszkiwany przez 3,5 tys. osób. Społeczność lokalna jest silnie z sobą związana. Około 60% mieszkańców osiedla żyje w nim co najmniej 20 lat (Mliczyńska-Hajda 2012). Cechami spajającymi są przynależność do śląskiej społeczności, posługiwanie się gwara, praca w górnictwie (lub górnicze tradycje rodzinne) i wiara katolicka. Samo osiedle charakteryzuje się monumentalną architekturą i dużą aktywnością organizacji, których działania skupiają się na pomocy lokalnej społeczności. Zresztą tradycje społecznikowskie były silnie rozwinięte już w 20-leciu międzywojennym. W 1937 r. na terenie gminy Janów, do której należy Nikiszowiec, funkcjonowało aż 110 różnych polskich organizacji społecznych, kulturalnych, sportowych i politycznych oraz 12 związków mniejszości niemieckiej (Tofilska 2009). Obecnie na terenie Nikiszowca działa 10 organizacji (stan na maj 2013 r.), które koncentrują się na takich obszarach, jak kultura, architektura i społeczeństwo. Należą do nich:

- Fundacja Nowy Nikiszowiec;
- Stowarzyszenie Razem dla Nikiszowca;
- Stowarzyszenie Pyrlík Stalowy;
- Stowarzyszenie Fabryka Inicjatyw Lokalnych;
- Program Centrum Aktywności Lokalnej (PCAL);
- Muzeum Historii Katowic – Dział Etnologii Miasta;
- Świetlica Środowiskowa w Nikiszowcu;
- Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Anny;
- Hutniczo-Górnicza Spółdzielnia Mieszkaniowa w Katowicach;
- Kopalnia Węgla Kamiennego „Wieczorek”.

Są to zarówno organizacje pozarządowe, samorządowe (PCAL – działa w ramach katowickiego MOPS), jak i prywatne (HGSM i KWK „Wieczorek” są zarządcami poszczególnych budynków, prowadzą także inicjatywy mające na celu aktywizację mieszkańców).

Władze samorządowe upatrują w osiedlu szans na wykreowanie jednej z największych atrakcji regionu, infrastruktura turystyczna nie jest jednak wystarczająco rozwinięta, żeby przyjmować odwiedzających. Brakuje przede wszystkim oznakowań. Na terenie osiedla pojawiają się także problemy z bezpieczeństwem i wandalizmem. Estetykę przestrzeni niszczą podejmowane na własną rękę przez mieszkańców remonty niepasujące do architektonicznego charakteru osiedla. Osoby mieszkające w Nikiszowcu uskarżają się na niedobór oferty kulturalnej i brak miejsc spotkań, takich jak kawiarnie czy puby. Alarmujący jest także stan poszczególnych budynków. Remontów wymaga 80% obiektów (Mliczyńska-Hajda 2012). Identyfikacja obsza-

Fot. 1. Osiedle Nikiszowiec w Katowicach (fot. A. Pudełko)
Photo 1. Nikiszowiec housing project in Katowice (photo by A. Pudełko)

Fot. 2. Budynek poczty w Nikiszowcu (fot. A. Pudełko)
Photo 2. Post office building in Nikiszowiec
(photo by A. Pudełko)

Fot. 3. Przykład remontów dokonywanych przez mieszkańców (fot. A. Pudełko)
Photo 3. Example of repairs undertaken by the owners of their own initiative (photo by A. Pudełko)

Fot. 4. Przykład wandalizmu na osiedlu Nikiszowiec (fot. A. Pudełko)
Photo 4. Example of vandalism in the study area (photo by A. Pudełko)

rów problemowych doprowadziła do konieczności rozpoczęcia procesu rewitalizacji, w którego tworzeniu i wdrażaniu szczególna rola miała przyspaść mieszkańcom i lokalnym organizacjom działającym na ich rzecz.

Planowanie Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca

W 2008 r. Miasto Katowice przystąpiło do programu NODUS, realizowanego w ramach programu unijnego URBACT II, który miał na celu wymianę dobrych praktyk z zakresu planowania przestrzennego i rewitalizacji przestrzeni miejskiej pomiędzy europejskimi regionami i miastami przystępującymi do projektu. Powołane w jego ramach Lokalne Grupy Wsparcia, w których skład wchodziłi reprezentanci zarówno organizacji publicznych, jak i miejscowych instytucji, miały za zadanie stworzenie Lokalnego Planu Działania (LPD). Za przedmiot planowania został wybrany Nikiszowiec. Głównym powodem była wysoka atrakcyjność tego obszaru w skali ponadlokalnej, aktywność lokalnych organizacji i społeczności, które mogłyby się stać partnerami projektu, oraz wcześniejsze ujęcie obszaru w Lokalnym Programie Rewitalizacji Katowic na lata 2007–2013. Oprócz sformułowania LPD dokonano także diagnozy terenu, wskazując na występujące tam zagadnienia problemowe (obszary kryzysowe). Uzupełnieniem działań była ankieta, której kolportaż odbył się podczas lokalnego święta – Dni Sąsiada 2010. Pytania dotyczyły zalet i wad mieszkania w Nikiszowcu, a także proponowanych przez mieszkańców zmian. Pojawiły się także krótkie informacje na temat planowanego procesu rewitalizacji (Perchuć 2012). W trakcie prac w ramach programu NODUS zorganizowano również spotkania warsztatowe. Wzięli w nich udział przedstawiciele Stowarzyszenia Razem dla Nikiszowca, administrator strony www.nikiszowiec.pl, pracownicy PCAL oraz przedstawiciele mieszkańców i lokalnych przedsiębiorców. Uczestnicy warsztatów dyskutowali o charakterystycznych dla Nikiszowca wartościach, które trzeba wzmacniać. Prace nad Lokalnym Programem Działania stały się przyczynkiem do rozpoczęcia prac nad Zintegrowanym Programem Rewitalizacji Nikiszowca (ZPRN) (Mliczyńska-Hajda 2012).

Planowanie ZPRN przypadło na okres od czerwca 2010 r. do września 2011 r. W ramach prac odbyły się liczne warsztaty, wykłady i spotkania. Ekspertem odpowiedzialnym za koordynację całości została architekt Dagmara Mliczyńska-Hajda, założycielka Stowarzyszenia Forum Rewitalizacji, posiadająca wieloletnie doświadczenie w zakresie odnowy przestrzeni miejskiej, a inicjatorem i organizatorem całego wydarzenia był Wydział Rozwoju Miasta UM Katowice. Informacje o pracach nad programem dostępne były na plakatach, w lokalnej prasie, za pośrednictwem strony internetowej www.nikiszowiec.pl oraz specjalnej zakładki dotyczącej rewitalizacji Nikiszowca na stronie UM Katowice (Mliczyńska-Hajda 2012).

Największą rolę w całym procesie odegrały warsztaty, podczas których przedstawiciele władzy oraz reprezentanci interesariuszy instytucjonalnych i mieszkańców identyfikowali główne obszary problemowe oraz dyskutowali o możliwościach zmiany obecnego stanu osiedla. W trakcie całego procesu planowania ZPRN odbyło się 6 warsztatów – 2 wprowadzające i 4 dotyczące poszczególnych tematów:

- Warsztat inauguracyjny „Rewitalizacja Nikiszowca – Rynek, jak i co dalej?” (1 marca 2011 r.);
- Warsztat „Przestrzenie publiczne Nikiszowca i bezpieczeństwo – jakość życia w osiedlu i jego otoczeniu” (6 kwietnia 2011 r.);
- Warsztat „Renowacja zabudowy i infrastruktury społecznej – program i organizacja działań różnych podmiotów” (5 maja 2011 r.);
- Warsztat „Inicjatywy społeczne i gospodarcze – nowe funkcje w osiedlu (?) – Aktywizacja społeczna” (2 czerwca 2011 r.) (www.katowice.eu – 5.05.2013).

Głównym celem warsztatów wprowadzających było poinformowanie mieszkańców o planowanym procesie, przedstawienie osób odpowiedzialnych za jego realizację oraz nawiązanie kontaktu między Urzędem Miasta a mieszkańcami za pomocą Programu Centrum Aktywności Lokalnej. Na drugim wykładzie wprowadzającym przystąpiono do prac warsztatowych – rozdano uczestnikom mapki, na których mieli oni wyznaczyć obszar, jaki utożsamiają z Nikiszowcem, oraz ten, który ich zdaniem powinien zostać poddany procesowi rewitalizacji. Prace kontynuowano na kolejnych spotkaniach (www.katowice.eu – 5.05.2013).

W pierwszym warsztacie „Rewitalizacja Nikiszowca – Rynek, jak i co dalej?” wzięło udział 47 osób, w tym 14 przedstawicieli interesariuszy instytucjonalnych. Rozpoczęto od podsumowania dotychczasowych prac dotyczących rewitalizacji Nikiszowca – szczególnie robót związanych z renowacją rynku. Uczestnicy warsztatów mieli możliwość zgłaszania uwag dotyczących prac. Na podstawie wcześniejszych warsztatów wspólnie uzgodniono granicę rewitalizowanego obszaru oraz harmonogram prac na najbliższe miesiące. Podjęto także kwestię wymogów konserwatorskich dotyczących wpisu osiedla na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Na koniec uczestnicy otrzymali „zadanie domowe” polegające na wykonaniu zdjęć „w parach”, przedstawiających, na zasadzie kontrastu, to, co lubią, a czego nie akceptują w Nikiszowcu (Mliczyńska-Hajda 2012).

Kolejny warsztat, „Przestrzenie publiczne Nikiszowca i bezpieczeństwo – jakość życia w osiedlu i jego otoczeniu”, rozpoczął się od analizy zdjęć w parach. Zebrane fotografie pokazały, że mieszkańcy zwracają uwagę na podobne problemy dotyczące otaczającej ich przestrzeni. Są to głównie: wandalizm, niedostosowane do charakteru osiedla remonty i modernizacje, zły stan dróg, problemy z segregacją odpadów, oświetleniem ulic, bezpieczeństwem i sprzątnięciem przez właścicieli psów po swoich pupilach. Dyskutowano ponadto nad zagadnieniami związanymi z tzw. małą architekturą (ławki, kosze na śmieci), estetyką reklam,

problemami związanymi z niedoborem toalet publicznych i miejsc parkingowych (www.katowice.eu – 5.05.2013). Podniesiono także kwestię segregacji odpadów i identyfikacji miejsc w obrębie osiedla szczególnie niebezpiecznych ze względu na ich niedoświetlenie. Dwóch uczestników warsztatów zobowiązało się do przedstawienia na kolejnym spotkaniu szerszych informacji na ten temat. W warsztacie uczestniczyło 26 osób, w tym 4 reprezentantów interesariuszy instytucjonalnych (Mliczyńska-Hajda 2012).

Trzeci z kolei warsztat, „Renowacja zabudowy i infrastruktury społecznej – program i organizacja działań różnych podmiotów”, rozpoczął się od prezentacji wyników badań terenowych przeprowadzonych przez wytypowanych uczestników poprzednich warsztatów. Dyskutowano na temat nowych rozwiązań w zakresie gospodarowania odpadami, zdiagnozowano także stan oświetlenia na terenie osiedla, a zabrany materiał został włączony do ZPRN (Perchuć 2012). Ustalono, że planowane działania rewitalizacyjne muszą się odbywać etapami, a także muszą uwzględniać potrzeby turystyki (makiety, oznakowanie, toalety publiczne). Zaproponowano powołanie społecznego opiekuna zabytków, który miałby koordynować prace remontowe i modernizacyjne prowadzone przez mieszkańców oraz dbać o przestrzeganie wszystkich wymogów konserwatorskich. Ciekawą inicjatywą był również pomysł stworzenia ogólnodostępnego przewodnika dla osób odnawiających swoje mieszkania. Udział w warsztacie wzięło 22 osoby, w tym 6 reprezentantów instytucji (Mliczyńska-Hajda 2012).

Na początku ostatniego warsztatu, „Inicjatywy społeczne i gospodarcze – nowe funkcje w osiedlu (?) – Aktywizacja społeczna”, wyznaczono kolejność renowacji poszczególnych kwartałów, kierując się takimi kryteriami, jak usytuowanie, aktywność mieszkańców, wielkość, dostępna dokumentacja projektowa. Następnie zgłoszono inicjatywę opracowania regulaminu mieszkańca, który miałby określać prawa i obowiązki członka nikiszowieckiej społeczności. Specjalistyczna firma przedstawiła ofertę w zakresie usuwania i zabezpieczenia bloków przed graffiti, w związku z dużą liczbą tego typu aktów wandalizmu na osiedlu. Przedstawiono harmonogram dalszych spotkań oraz zapoznano uczestników z podstawową wiedzą dotyczącą zarządzania projektami (Mliczyńska-Hajda 2012).

Uzupełnieniem warsztatów były wykłady w ramach Wszechnicy rewitalizacyjnej. Inicjatywa rozpoczęcia tego typu spotkań wypłynęła od mieszkańców, którzy chcieli uzyskać niezbędną wiedzę w zakresie rewitalizacji i dobrych praktyk wdrażanych w innych polskich miastach. Każdy z wykładów odnosił się bezpośrednio do poruszanych na warsztatach zagadnień. W trakcie cyklu odbyły się trzy spotkania:

- „Jak działa miasto”, wykład Janusza Szewczuka o szczecińskim Warszawie;
- „Dziedzictwo kulturowe w życiu miasta i jego ochrona poprzez Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO”, wykład miejskiego konserwatora zabytków Bolesława Błachuta;

– „Społeczne projekty Programu Rewitalizacji Poznania – doświadczenia, koncepcje, dylematy”, wykład Natalii Szware-Gosiewskiej na temat rewitalizacji poznańskiej Śródky (Katowice – strona internetowa miasta – 5.05.2013).

Po wakacyjnej przerwie zaplanowano kontynuację spotkań w ramach Wszechnicy rewitalizacyjnej, co miało się stać jednym z subprojektów ZPRN (Mliczyńska-Hajda 2012).

Ciekawym pomysłem było także zorganizowanie konkursu na logo ZPRN wśród uczniów szkół z terenu Nikiszowca. Uroczyste ogłoszenie wyników konkursu odbyło się w trakcie Świąta Sąsiadów w 2011 r., a prace wszystkich uczestników można było oglądać na wystawie w Muzeum Historii Katowic, w Dziale Etnologii Miasta w Nikiszowcu (www.katowice.eu – 5.05.2013). Warto zwrócić uwagę, że konkurs wpłynął na rozpropagowanie idei rewitalizacji wśród rodziców dzieci, które są uczniami szkół z terenu Nikiszowca.

Dodatkowo w trakcie prac nad programem zorganizowano spotkania specjalistyczne dla lokalnych przedsiębiorców w siedzibie UM Katowice. Przeprowadzono także (maj 2011 r.) ankietę pocztową, skierowaną do wszystkich gospodarstw domowych, dotyczącą problemów występujących w Nikiszowcu. Poza tym przed i po każdym warsztacie mieszkańcy mieli możliwość odbycia indywidualnych konsultacji z ekspertem oraz zgłoszenia swoich propozycji i uwag (Mliczyńska-Hajda 2012).

Po zakończeniu części warsztatowo-wykładowej ekspertka przystąpiła do prac nad programem. Uwzględniając zarówno propozycje mieszkańców, jak i swoje wcześniejsze doświadczenia dotyczące rewitalizacji stworzyła propozycję Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca. W okresie od 19 do 30 września można było zgłaszać uwagi do programu udostępnionego w siedzibie UM Katowice, PCAL w Nikiszowcu oraz na stronie internetowej Katowic (Perchuć 2012).

Prace nad projektem Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca prowadzone były metodą ekspercko-uspołecznioną, w formie warsztatów planistycznych. Uzupełnieniem tych działań stały się wykłady w ramach Wszechnicy rewitalizacyjnej, ankiety, konkurs na logo ZPRN, spotkania z lokalnymi przedsiębiorcami, a także konsultacje indywidualne, prowadzone w dogodnych dla interesariuszy godzinach. Łącznie odbyło się 6 warsztatów, które zawsze rozpoczynały się od podsumowania dotychczasowych dokonań, co dawało możliwość zapoznania się z tematem również osobom nieuczestniczącym we wcześniejszych spotkaniach. Końcową kwestią było „zadanie domowe” dla uczestników, które najczęściej polegało na pracy w terenie i dokonywaniu analiz różnego rodzaju dysfunkcji występujących w osiedlu. Ekspertka proponowała rozwiązania, ale była także otwarta na pomysły mieszkańców, co wyraźnie widać w końcowym kształcie projektu.

Zintegrowany Program Rewitalizacji Nikiszowca – założenia i cele

Zintegrowany Program Rewitalizacji Nikiszowca, w kształcie zaproponowanym przez ekspertkę Dagmarę Mliczyńską-Hajdę, składa się z 27 subprojektów – społecznych, gospodarczych i przestrzennych, którym przypisano poniższe cele:

- wzmocnienie aktywności społecznej i gospodarczej;
- wzmocnienie tożsamości lokalnej;
- wyeksponowanie dziedzictwa kulturowego Nikiszowca;
- nadanie nowych impulsów – Nikiszowiec na ścieżce rozwoju (Mliczyńska-Hajda 2012).

Tytułowe zintegrowanie projektu dotyczy dwóch sfer – po pierwsze, łączy się w nim wiele aspektów rewitalizacji (społeczne, gospodarcze, przestrzenne), po drugie, w tworzenie programu są zaangażowane różne grupy interesariuszy, co pozwala na budowanie lokalnego kapitału społecznego, który z pewnością zostanie wykorzystany w trakcie wdrażania programu. Warto zaznaczyć, że duży udział w sukcesie projektowania programu miało Centrum Aktywności Lokalnej działające przy katowickim MOPS, które w trakcie prac nad programem pozostawało łącznikiem pomiędzy mieszkańcami a władzami miasta (Perchuć 2012).

W ramach ZPRN zaplanowano między innymi: programy stypendialne dla dzieci, młodzieży i twórców rozpoczynających dopiero karierę, zwiększenie bezpieczeństwa przez instalację monitoringu, pomoc rodzinom w bieżącej regulacji opłat za użytkowanie mieszkania, kształcenie animatorów kultury, renowację budynków, utworzenie stanowisk nikiszowieckiego ogrodnika i społecznego opiekuna zabytków, uporządkowanie publicznych przestrzeni i ich reorganizację. Wyznaczono także podmioty odpowiedzialne za inicjację i koordynację poszczególnych projektów. W programie założono również konieczność przeprowadzenia kolejnych konsultacji społecznych, dotyczących poszczególnych podprojektów. Wdrożenie programu zostało zaplanowane na lata 2012–2022 (Mliczyńska-Hajda 2012).

Ocena działań prowadzonych w ramach programu

Uspołeczniony proces planowania Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca wyzwolił w mieszkańcach znaczne pokłady energii, pozwolił im zobaczyć, że mogą mieć realny wpływ na swoje otoczenie. Uczestnicy warsztatów aktywnie brali udział w spotkaniach, nie tylko akceptowali przedłożone im rozwiązania, ale także sami występowali z propozycjami.

Niedostatecznie zadziałała natomiast promocja wydarzenia, ponieważ liczba osób uczestniczących w poszczególnych warsztatach systematycznie się zmniejszała.

Oczywiście zaangażowanie wszystkich mieszkańców rzadko można osiągnąć, warto jednak czynić starania, aby grupa biorąca udział w spotkaniach stanowiła ich reprezentację. Przedstawiciele nikiszowieckich organizacji zajmujących się działalnością na rzecz lokalnej społeczności w większości twierdzą, że zbyt mała liczba mieszkańców zaangażowała się w proces. Podkreślają także konieczność promocji bezpośredniej programu przez osobiste kontakty uczestników warsztatów z mieszkańcami, którzy nie są jeszcze przekonani do idei społecznej partycypacji.

Największy problem pojawił się w momencie wpłynięcia dokumentu do Urzędu Miasta w Katowicach, co nastąpiło we wrześniu 2011 r. W marcu 2013 r., odpowiadając na skierowane za pośrednictwem Platformy Konsultacji Społecznych zapytanie przedstawiciela stowarzyszenia Pyrlík Stalowy o stan prac nad programem. Wydział Rozwoju Miasta udzielił następującej odpowiedzi: *Zintegrowany Program Rewitalizacji Nikiszowca nie został jeszcze przedstawiony Radzie Miasta Katowice z uwagi na przedłużający się proces konsultowania możliwości realizacyjnych poszczególnych projektów. Dodatkowo w związku z uchwaleniem Strategii Promocji Miasta Katowice (uchwała Nr XXXIII/706/13 z dnia 2013-01-30) i przyjęciem rozstrzygnięć w odniesieniu do Nikiszowca zachodzi konieczności weryfikacji zapisów ZPRN celem zapewnienia zgodności obu dokumentów* (www.katowice.eu – 5.05.2013).

Urzednicy zapewniali mieszkańców, że doceniają ich trud włożony w przygotowanie programu. Prace nad jego przyjęciem jednak się przedłużały. Głównym tego powodem była, deklarowana przez urzędników, chęć stworzenia dokumentu, który rzeczywiście zostanie wdrożony.

Mieszkańcy czuli się zawiedzeni i rozgoryczeni. Dodatkowo sytuację komplikowały przedłużające się uzgodnienia dotyczące możliwości finansowych koordynatorów poszczególnych programów (www.katowice.eu – 5.05.2013). Rada Miasta Katowice długo pracowała nad wydaniem stosownego rozporządzenia dotyczącego ostatecznego kształtu programu. Ze względów formalnoprawnych ZPRN nie został ostatecznie zatwierdzony. Głównym powodem takiej decyzji był fakt, że za realizację zadań w ramach programu odpowiedzialne były inne podmioty niż miasto. Zobowiązano się równocześnie do włączenia wypracowanych projektów w Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice (*Rewitalizacja Nikiszowca*, <http://www.katowice.eu/Biznes/przemiana-katowic/rewitalizacja/rewitalizacja-nikiszowca> – 23.12.2014). Analiza tego dokumentu, przygotowanego na lata 2014–2015, dowodzi jednak, że w tym okresie nie są planowane żadne zadania dotyczące rewitalizacji Nikiszowca, a wszystkie działania, takie jak: organizacja oddziału Muzeum Historii Katowic w dawnym budynku magła, utworzenie punktu informacji turystycznej i kulturalnej, zainicjowane Programu Centrum Aktywności Lokalnej (PCAL) w Nikiszowcu oraz instalacja monitoringu wizyjnego, zostały już zakończone (*Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice na lata 2014–2015*, <http://bip.um.katowice.pl/dokumenty/2014/11/7/1415345979.pdf> – 26.12.2014). W związku z tym nie jest prawdą,

że którykolwiek z pomysłów przygotowanych w ramach konsultacji społecznych z mieszkańcami został przedstawiony do wdrożenia.

Powyższa sytuacja nie powinna się nigdy zdarzyć. Kwestie takie, jak konieczność uzgodnienia programu z innymi dokumentami strategicznymi (także planowanymi) czy zabezpieczenie finansowe możliwości realizacyjnych, są kluczowe i powinny nastąpić jeszcze przed przystąpieniem do konsultacji społecznych. Mieszkańcy czują się oszukani. Nawet jeśli program zostanie wdrożony w wypracowanym kształcie, to lokalna społeczność będzie zdecydowanie bardziej zachowawcza w angażowaniu się w prace rewitalizacyjne. Podstawą procesu są działania społeczne – rewitalizacja w tym obszarze może być trudna do przeprowadzenia. Na nowo trzeba będzie budować zaufanie pomiędzy urzędnikami a mieszkańcami.

Podsumowanie

Społeczna partycypacja jest nieodzowną częścią procesów rewitalizacyjnych. Pozwala nie tylko precyzyjniej zidentyfikować obszary kryzysowe, ale także wypracować rozwiązania przeciwdziałające dysfunkcjom obszaru. Wspólna praca nad projektem rewitalizacji integruje lokalną społeczność. Inicjowana jest także rewitalizacja społeczna – mieszkańcy dowiadują się, że mogą mieć realny wpływ na otaczającą ich rzeczywistość, i stają się bardziej aktywni. Odpowiedzialność za cały proces spoczywa jednak na władzy lokalnej. Przedłużające się prace nad wdrożeniem propozycji, jak to było w przypadku Nikiszowca, prowadzą do erozji wypracowanego kapitału społecznego, co niestety może mieć konsekwencje w przyszłości.

Prace nad Zintegrowanym Programem Rewitalizacji Nikiszowca mimo pewnych braków można uznać za modelowy przykład uspołecznionych warsztatów planistycznych. Trud mieszkańców włożony w tworzenie dokumentu powinien zostać doceniony. Program został przyjęty w kształcie możliwie najbardziej zbliżonym do propozycji eksperta.

Wskazane jest, by mieszkańcy byli na bieżąco informowani o postępach w dalszych pracach. W toku wdrażania Zintegrowanego Programu Rewitalizacji rekomenduje się dalsze konsultowanie podejmowanych działań z lokalną społecznością. Należy podjąć starania, aby zwiększyć udział mieszkańców w dyskusji na temat przyszłych zmian – kładąc szczególny akcent na promocję bezpośrednią (umożliwiająca indywidualizowanie przekazu, na przykład w trakcie rozmowy). Przedstawiciele Urzędu Miasta powinni być obecni na każdym ze spotkań, zabierając głos na temat możliwości wprowadzenia w życie proponowanych zmian. Partycypacja społeczna jest bowiem gwarantem powodzenia procesów rewitalizacyjnych.

Literatura

- Arnstein S.R., 2012, *Drabina partycypacji*, [w:] J. Erbel, P. Sadura (red.), *Partycypacja. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa, 12–39.
- Kaźmierczak T., 2011, *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne*, [w:] A. Olech (red.), *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 83–99.
- Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice na lata 2014–2015*, Uchwała nr LVI/1326/14 z dnia 29 października 2014 r., <http://bip.um.katowice.pl/dokumenty/2014/11/7/1415345979.pdf> (26.12.2014).
- Matuszek P., 2008, „*Katowickie*” osiedla potomków Gieschego, [w:] P. Matuszek, J. Tofilka, A. Złoty (red.), *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*, Archiwum Państwowe w Katowicach, 19–31.
- Mliczyńska-Hajda D., 2012, *Programowanie rewitalizacji. Materiał dydaktyczny przedstawiający metodę, zakres i podstawowe ustalenia procesu programowania na podstawie Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca (w Katowicach)* http://mliczynska.pl/miasto/wp-content/uploads/2012/04/Programowanie-rewitalizacji_materia%C5%82-dydaktyczny_2012.pdf (15.03.2013).
- Partycypacja obywatelska*, www.partycypacjaobywatelska.pl (19.01.2013).
- Perchuc M., 2012, *Opis ciekawego przykładu partycypacji. Zintegrowany Program Rewitalizacji Nikiszowca*, Pracownia Badań i Innowacji Społecznych Stocznia, Warszawa.
- Prawelska-Skrzypek G., 1996, *Znaczenie partycypacji obywatelskiej dla rozwoju lokalnego*, [w:] G. Prawelska-Skrzypek (red.), *Partycypacja obywatelska w życiu społeczności lokalnej. Stan, bariery, rekomendacje*, Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, Kraków, 100–129.
- Rewitalizacja Nikiszowca*, <http://www.katowice.eu/Biznes/przemiana-katowic/rewitalizacja/rewitalizacja-nikiszowca> (23.12.2014).
- Sadura P., 2012, *Za obywatelskie zaangażowanie trzeba płacić*, [w:] J. Erbel, P. Sadura (red.), *Partycypacja. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa, 40–50.
- Skalski K., 2004, *Szansa i zagrożenia programów rewitalizacji*, [w:] L. Frąckiewicz-Wronka (red.), *Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna*, Województwo Śląskie i Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Katowice–Warszawa, 84–108.
- Szejnert M., 2007, *Czarny ogród*, Znak, Kraków.
- Tofilka J., 2008, *Nikiszowiec ma 100 lat*, [w:] P. Matuszek, J. Tofilka, A. Złoty (red.), *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*, Archiwum Państwowe w Katowicach, 35–53.
- Tofilka J., 2009, *Nikiszowiec 1908–2008. Z dziejów osiedla i parafii*, Folder prezentujący wystawę zorganizowaną z okazji 100-lecia Nikiszowca przez Muzeum Historii Katowic oraz Parafię pw. św. Anny w Katowicach-Janowie.
- www.katowice.eu (5.05.2013).
- www.nikiszowiec.pl (21.02.2013).

Ziobrowski Z., 2010, *Cele i efekty projektu*, [w:] B. Domański, Z. Ziobrowski (red.), *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju. Podsumowanie projektu*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, 8–21.

Agnieszka Pudelko
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Kultury
ul. Prof. Stanisława Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków
e-mail: a.pudelko@doctoral.uj.edu.pl